

בחזרה למצרים:

יהודי מצרים בימי הבית השני

פרופ' נח חכם

שיעור 1

מבוא: הגעת היהודים למצרים

שמות יד, 13

כי אשר ראיתם את מצרים היום לא תספו לראתם עוד עד עולם

דברים כח, 68

והשיבך ה' מצרים באניות בדרך אשר אמרתי לך לא תסיף עוד לראתה והתמכרתם שם לאיביך לעבדים ולשפחות ואין קנה

ירמיהו מא, 1 - מג 7

ויהי בחדש השביעי בא ישמעאל בן נתניה בן אלישמע מזרע המלוכה ורבי המלך ועשרה אנשים אתו אל גדליהו בן אחיקם המצפתה ויאכלו שם לחם יחדו במצפה. ויקם ישמעאל בן נתניה ועשרת האנשים אשר היו אתו ויכו את גדליהו בן אחיקם בן שפן בחרב וימת אתו אשר הפקיד מלך בבל בארץ... דבר ה' עליכם שארית יהודה אל תבאו מצרים ידע תדעו כי העידתי בכם היום... ולא שמע יוחנן בן קרח וכל שרי החילים וכל העם בקול ה' לשבת בארץ יהודה... ויקח יוחנן בן קרח וכל שרי החילים את כל שארית יהודה אשר שבו מפל הגוים אשר נדחו שם לגור בארץ יהודה. את הגברים ואת הנשים ואת הטהף ואת בנות המלך ואת כל הנפש אשר הניח נבוזראדן רב טבחים את גדליהו בן אחיקם בן שפן ואת ירמיהו הנביא ואת ברוך בן נריהו. ויבאו ארץ מצרים כי לא שמעו בקול ה' ויבאו עד תחפנחס.

איגרת אריסטיאס, סעיפים 12-14 (מהר" כהנא)

...על פדיון האנשים אשר העברו מיהודה ביד אבי המלך. כי הוא בא על כל שדה סוריה ופניקיה בהצלחה ובגבורה וקצתם העביר ממקומותיהם וקצתם שבה ואת כולם הכניע תחת ידו מפחד. ובעת ההיא העביר כעשר ריבוא מארץ היהודים למצרים. וכשלוש ריבוא איש בחור מהם זיין והושיב בארץ במבצרים. גם לפני מזה באו שמה [יהודים] רבים עם מלך פרס. ועד לפני אלה נשלחו אחרים לעוזורים אל פסמטיכוס להילחם בתוך צבאותיו נגד מלך הכושים. אך אלה לא באו במספר רב כמספר אשר העביר תלמי בן לאגוס. בבחורו כאשר אמרנו את הטובים ביותר המצוינים במיטב נעוריהם בכוח זינים, ואת המון הנותרים את הזקנים ביותר ואת הצעירים ביותר ואף את הנשים הביא אל עבדות, לא ככה משרירות לב כמו נאנס על ידי אנשי החיל שדרשו גמול לעבודתם אשר עבדו במעשי המלחמות.

יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים יא, 339 (מהד' שליט)

וכשאמר להמון שאם יש בהם הרוצים לצאת אתו למלחמה וגם יוסיפו להיות דבקים במנהגי אבותיהם לחיים לפיהם הריהו מוכן לקחתם אתו, בחרו רבים לצאת אתו למלחמה.

יוסף בן מתתיהו, מלחמת היהודים ב, 487 (תרגום ליזה אולמן)

באלכסנדריה התחוללה מריבה מתמשכת בין בני המקום לבין יהודי העיר למן העת שבה העניק להם אלכסנדר (הגדול), כגמול על תמיכתם הנלהבת בו במלחמתו במצרים, זכות ישיבה בעיר כשווי זכויות ליוונים.

יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים יב, 7-9 (מהד' שליט)

ותלמי לקח שבויים רבים מהר יהודה ומן המקומות שבסביבות ירושלים ומשומרון ומעל הר גריזים והוביל את כולם למצרים והושיבם שם. ומשום שידע מתשובתם של אנשי ירושלים לאלכסנדרוס, ששלח אליהם שליחים לאחר שניצח את דרוש בקרב, כי איתנים הם ביותר בשמירת שבועות ובקיום אמנות, חילק רבים מהם כחיל מצב במצודות ואת אלה שבאלכסנדריה עשה אזרחים שווי זכויות למוקדונים והשביעם שישמרו אמונים לבניו של זה שנתן אמונו בהם. גם משאר היהודים באו לא מעטים למצרים מרצונם משום שקרא להם שמה גם טוב המקומות וגם נדיבות רוחו של תלמי.

יוסף בן מתתיהו, נגד אפיון ב, סעיפים 42-44 (מהד' כשר)

הן לא מחסרון תושבים אסף אלכסנדר אחדים מאיתנו אל העיר אשר נוסדה על ידו בשקידה, אלא העניק לנו את הזכות הזו לאחר שבחן את כולם בקפידה ונוכח בשלמות מידותינו ובנאמנותנו. הן עמנו זכה לכבוד זה לפי מה שאומר עלינו הקאטאיס, "בגלל היושר והנאמנות אשר גילו כלפיו היהודים הוא (=אלכסנדר) צירף לרשותם את ארץ שומרון פטורה ממס. ובדומה לאלכסנדר גם תלמי בן לאגוס נתן דעתו על התושבים [היהודים] באלכסנדריה שהרי הפקיד בידיהם את מבצרי מצרים ביודעו כי ישמרו עליהם בנאמנות ובאומץ לב, וכאשר רצה לחזק את שלטונו בקיריני ובשאר ערי לוב הוא שלח קבוצת יהודים להתיישב בהן.

יוסף בן מתתיהו, מלחמת היהודים א, 31-33 (תרגום ליזה אולמן)

בשעה שאנטיוכוס המכונה אפיפאנס נאבק עם תלמי השישי על השליטה בסוריה כולה, פרצה מריבה בקרב בעלי השררה היהודים; הם התחרו על מעמד הבכורה בשלטון, מכיוון שאיש מנשואי הפנים לא הסכים להיות כפוף לאחר. כאשר עלה בידו של חוניו, אחד הכהנים הגדולים, לגבור על יריביו, גירש את בני טוביה מן העיר. אלה מצאו מקלט אצל אנטיוכוס והתחננו לפניו שיפשוט על ארץ יהודה בהדרכתם. המלך נעתר להם... יצא בראש צבא גדול וכבש את העיר בסערה. הוא הרג רבים מתומכיו של תלמי... ואילו הוא עצמו שדד את בית המקדש והפסיק את הקרבת הקורבן היומי למשך שלוש שנים ושישה חודשים. חוניו, הכהן הגדול, נמלט אל תלמי, קיבל ממנו נחלה במחוז הליופוליס ובנה עיר קטנה כדוגמת ירושלים ומקדש הדומה לבית המקדש.

פילון, נגד פלאקוס, סעיפים 45-46 (תרגום כשר, מהד' ס' דניאל נטף)

הלא ארץ אחת לא תכיל את כל היהודים בגלל רוב אנשיהם. ומטעם זה מתיישבים הם בארצות הגדולות והעשירות מאוד של אירופה ואסיה, הן באיים הן ביבשת. ובו בזמן שחושבים הם למטרופולין (עיר האם) שלהם את עיר קודשם, בה שוכן המקדש הקדוש לאל העליון, הריהם מתייחסים כאל מולדת לכל אחד ממקומות מושבם, שנפלו בחלקם מאבותיהם ומזקניהם ומאבות זקניהם ואפילו מדורות קדומים יותר, ושבהם נולדו וגדלו. לכמה מהם באו מיד עם היווסדם, כמו נשלחו לכונון מושבה, לשביעות רצונם של המייסדים.

פילון, המשלחת לגאיוס, סעיפים 281-282 (תרגום כשר, מהד' ס' דניאל נטף)

עיר זו [=ירושלים], כאמור, היא מולדתי. והיא מטרופולין לא של ארץ יהודה בלבד אלא גם של ארצות רבות מאוד, בגלל המושבות שהיא שיגרה מזמן לזמן; אל הארצות השכנות: למצרים, לפיניקיה, לשאר סוריה ולנקראת קוילה סוריה, ואל הארצות המרוחקות: לפמפיליה לקיליקיה, ולרוב חלקי אסיה עד ביתוניה וירכתי הפונטוס; וכמו כן לארצות אירופה: לתיסאליה, ביאוטיה, מקדוניה, איטוליה, אטיקה, ארגוס, קורינתוס וחלקים רבים וטובים של הפלופונס. ולא רק היבשות מלאות מושבות יהודיות אלא גם האיים הנודעים: אובויה, קפריסין וכרתים. איני אומר דבר ביחס לארצות שמעבר לפרת. כי זולת חלק קטן מהן מצויים יהודים בכלן, בבבל ובשאר הסטראפיות המצטיינות באדמה פוריה מסביבן.

שיעור 2

מתן תורה ליהודי מצרים: איגרת אריסטיאס

איגרת אריסטיאס, 24 (מהד' כהנא)

פקדנו כי נפשות היהודים הנמצאים בעבדות בכל מקום שהוא בכל אופן שהוא במלכותנו ישלחום כובשיהם לחופשי ויקבלו את הפדיון הקבוע.

איגרת אריסטיאס, 51-58 (מהד' כהנא)

אספר לך על מעשה השולחן. המלך חפץ לעשות את הכלי הזה במידה כבירה. אבל ציווה לאסוף ידיעות מאת אנשי המקום על גדלו של השולחן הקדום הקיים ועומד במקדש אשר בירושלים. וכאשר הגידו לו את המידה הוסיף לשאול אם מותר לעשותו גדול יותר. אחדים מן הכוהנים ואחרים אמרו כי אין מעצור, אך הוא אמר כי חפצו לעשותו פי חמישה ורק בספק הוא אם יכשר לעבודה. ואין ברצונו שהשולחן אשר יעשה על ידו יהיה רק מוטל במקום... ואמר כי הקודם נעשה במידה ממועטה לא מפני חוסר זהב כי אם כפי הנראה נעשה במידתו מטעם מה... על כן אין צורך לא להקטין ולא להגדיל מידתו אשר נעשתה יפה. וככה ציווה המלך לעשות בכל מיני אמנות במעלה הגדולה ביותר... ופקד לעשות לפי המידות ההן: ואמתיים ארכו ואמה רחבו ואמה וחצי קומתו עשוי מקשה זהב טהור מכל צד... ומסגרת טופח עשו סביב...

איגרת אריסטיאס, 308-311 (מהד' כהנא)

כאשר נגמר התרגום אסף דמטריוס את קהל היהודים במקום אשר בו נעשה התרגום ויקרא אותם לפני כולם ולפני המתרגמים. והם קיבלו שבח רב מאת הקהל בגלל אשר הסבו להם טובות גדולות. וכן קיבלו גם את דמטריוס וביקשו ממנו לתת לראשיהם העתק מכל התורה. וכאשר נקראו הספרים עמדו הכוהנים, זקני המתרגמים, אחדים מבני הקהילה וראשיהם, ואמרו: אחרי אשר נעשה התרגום יפה ובדיוק גדול טוב שיישאר כמו שהוא ולא יעשה בו כל שינוי. אחרי אשר הסכימו כולם לדברים האלה ציווה לקלל לפי מנהגם את אשר ישנה דבר מכל אשר כתוב בו בהוסיפו עליו או בגרעו ממנו, טוב עשו ככה למען ישמר ויישאר לעולם בלי כל שינוי.

איגרת אריסטיאס, 312-314 (מהד' כהנא)

וכאשר הוגדו הדברים האלה למלך שמח מאוד, כאשר נראה לו כי תכניתו בוצעה בשלמות וגם נקרא לפניו הכול, והוא השתאה מאוד לחכמת המחוקק ואמר אל דמטריוס... איך קרה שלא השתדל איש מבין ההיסטוריונים והמשוררים להזכיר דברים אלה? והוא אמר מפני שהחקיקה קדושה היא ונעשתה בידי אלוהים, ואחדים אשר ניסו הוכו מאת אלוהים ויחדלו. והוא אמר כי שמע על תאופומפוס שהיה בדעתו להכניס בהיסטוריה שלו דברים לקוחים מן התורה שתורגמו קודם לכן לא בדיוק, ולקה בבלבול דעת יותר משלושים יום...

איגרת אריסטיאס, 46-50 (מהד' כהנא)

ובמעמד כולם בחרנו אנשים זקנים יפים וטובים שישה לכל שבט, ושלחנום עם התורה... ואלה הם: מן השבט הראשון... מן השבט השני... מן השנים עשר... כולם שבעים ושניים.

איגרת אריסטיאס, 121-122 (מהד' כהנא)

אלעזר בחר אנשי הטובים ביותר והמצוינים בחינוך והמפוארים ביחס אבות, ואשר קנו להם בקיאות לא רק בספרות היהודית כי אם למדו היטב אף את התרבות היוונית. גם בעלי כשרון רב היו הן להיות מעורבים עם הבריות הן לחקירות התורה...

במדבר יא, 16-26

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה אֲסֹפֶה לִּי שְׁבָעִים אִישׁ מִזְקְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יִדְעֶתָ כִּי הֵם זִקְנֵי הָעָם וְשֹׁטְרָיו וְלִקְחָתָּ אֹתָם אֶל אֹהֶל מוֹעֵד וְהִתְיַצְּבוּ שָׁם עִמָּךְ... וַיֹּאסֶף שְׁבָעִים אִישׁ מִזְקְנֵי הָעָם וַיַּעֲמֵד אֹתָם סְבִיבַת הָאֹהֶל... וַיֵּצֵא מִן הָרוּחַ אֲשֶׁר עָלָיו וַיִּתֵּן עַל שְׁבָעִים אִישׁ מִזְקְנֵים וַיְהִי כְּנֹחַ עֲלֵיהֶם הָרוּחַ וַיִּתְנַבְּאוּ וְלֹא יָסְפוּ. וַיִּשְׂאָרוּ שְׁנֵי אַנְשִׁים בְּמַחְנֶה שֵׁם הָאֶחָד אֶלְדָּד וְשֵׁם הַשֵּׁנִי מִידָד וַתִּנַּח עֲלֵהֶם הָרוּחַ וְהֵמָּה בְּכַתְּבִים וְלֹא יָצְאוּ הָאֹהֶל וַיִּתְנַבְּאוּ בְּמַחְנֶה.

איגרת אריסטיאס, 35-40 (מהד' כהנא)

תלמי המלך אל אלעזר כהן גדול שלום ובריאות... ומחפצנו לעשות חסד עם... כל היהודים בתבל... אמרנו לתרגום את תורתכם מן הכתב... העברי לכתב יוני, למען יהיו אף הספרים האלה באוצר ספרינו עם שאר ספרי המלך...

בבלי, מגילה ט ע"א

דתניא: מעשה בתלמי המלך שכינס שבעים ושנים זקנים, והכניסן בשבעים ושנים בתים, ולא גילה להם על מה כינסן. ונכנס אצל כל אחד ואחד ואמר להם: כתבו לי תורת משה רבכם. נתן הקדוש ברוך הוא בלב כל אחד ואחד עצה, והסכימו כולן לדעת אחת. וכתבו לו "אלהים ברא בראשית", "אעשה אדם בצלם ובדמות", "ויכל ביום הששי, וישבות ביום השביעי"...

פילון, על חיי משה ב, סעיפים 42-45 (תרגום ה' וולמן, מהד' ס' דניאל נטף)

והעובדה שקדושת חוקתנו היא לפלא לא בקרב היהודים בלבד אלא גם בקרב כל שאר בני אדם, מתבררת... נמלא תלמי להט וכמיהה לחוקתנו, ועלה בדעתו לתרגם את הנוסח הכשדי ליוונים... הכהן הגדול שמח, בחושבו כי לא היתה התלהבות המלך למעשה כזה אלא בעצת אלוהים... [המתרגמים] ביקשו מאלוהים שלא ייכשלו במשימתם והוא נענה לתפילתם, כדי שהמין האנושי ברובו ואף בכולו, יפיק תועלת מקיום מצוות חכמות וכלילות יופי לשם תיקון החיים... לפיכך עד היום חוגגים מדי שנה חג ועצרת באי פארוס, ואליו מפליגים לא רק יהודים אלא גם גויים בהמוניהם החולקים כבוד למקום שבו נגה לראשונה אורו של התרגום, כדי להודות לאלוהים על חסדו מאז, המתחדש תמיד. בגמר התפילות וההודיות, אלה נוטים אוהלים על שפת הים, ואלה מתיישבים על החול תחת כיפת השמים, וכולם סועדים עם קרוביהם וידידיהם...

שיעור 3

בית המקדש היהודי במצרים: מקדש חוניו והצבא היהודי של חוניו

יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים יג, 62-72 (מהד' שליט)

ובנו של חוניו הכוהן הגדול ששמו כשם אביו, אשר ברח אל המלך תלמי המכונה פילומטור וישב באלכסנדריה, כפי שאמרנו למעלה, ראה את יהודה והיא נתונה לפגעים מיד המוקדונים ומלכיהם, וברצונו להנחיל לעצמו תהילה וזכר עולם החליט לשלוח שליחים אל תלמי המלך ואל המלכה קלאופטרה ולבקש מהם רשות לבנות מקדש במצרים שידמה לבית המקדש שבירושלים, ולהעמיד בו לוויים וכוהנים ממשפחתו. הוא רצה בכך בעיקר משום שסמך על ישעיהו הנביא שחי שש מאות שנה ומעלה לפני כן וניבא כי אל נכון ייבנה במצרים מקדש לאל עליון ביד איש יהודה. דברים אלה העירו אפוא את רוחו של חוניו והוא כתב אל תלמי ואל קלאופטרה... "מצאתי והנה רובם [של היהודים במצרים] יש להם מקדשים שלא כדת..."

והנה מצאתי בתוך המצודה, הקרויה פי בסת הפרועה, מקום נאה ביותר, משופע בעצים ומלא בעלי חיים קדושים, והנני מבקש שתיתן לי רשות לטהר את המקדש הזה, שהוא הפקר וחורבה, ולבנותו מקדש לאל עליון כצלמו של בית המקדש בירושלים וכמידותיו, בשביל שיוכלו היהודים היושבים במצרים להתכנס בו מתוך שלום ביניהם לבין עצמם ולעבוד את ה' למענך (=למען המלך תלמי), שכן הגיד זאת ישעיהו הנביא מראש: "יהיה מזבח במצרים לה' אלוהים" וניבא על המקום הזה דברים רבים אחרים כיוצא באלה..."

[המלך והמלכה משיבים]: "קראנו את המכתב שבו ביקשת... את המקדש... בליאונטופוליס של פלך הליופוליס... אנו תמהים אם יהיה לרצון לאלוהים מקדש, העתיד להיבנות במקום משוקץ ומלא בעלי חיי קדושים, אבל מאחר שאתה אומר כי ישעיהו הנביא הגיד זאת מראש לפני זמן רב, הננו נותנים לך רשות, אם הדבר יהיה על פי החוק, שלא יהא נראה שחטאנו בדבר מה לאלוהים". וכך קיבל חוניו את המקום ובנה מקדש ומזבח... דומה לזה שבירושלים, אלא שהיה קטן ודל ממנו.

יוסף בן מתתיהו, מלחמת היהודים, 423-432 (תרגום ליזה אולמן)

חוניו בן שמעון, אחד הכוהנים הגדולים בירושלים, ברח מפני אנטיוכוס מלך סוריה בעת מלחמתו ביהודים והגיע לאלכסנדריה... ביקש חוניו רשות לבנות מקדש אי שם במצרים ולעבוד בו את האלוהים לפי נוהג האבות. כך יגביר את עוינות היהודים לאנטיוכוס, אשר שדד את המקדש בירושלים וירחיב את אהדתם אליו, ויהודים רבים ינהרו אליו בגלל חופש הפולחן הנהוג אצלו... בנה חוניו מצודה והקים מקדש אשר לא דמה לזה שבירושלים... אבל את תבנית המזבח העתיק במדויק... נוסף על כך העניק המלך למקדש שטח רחב ידיים כמקור הכנסה, הן כדי להבטיח חיי רווחה לכוהנים הן את ההוצאות הרבות לצרכי הפולחן. אבל בפועל זה לא הייתה כוונתו של חוניו טהורה, שכן רצה להתחרות ביהודי ירושלים, שנטר להם טינה על גירוש, ובהקמת המקדש קיווה למשוך אליו המון רב משם. דרך אגב, היתה נבואה עתיקה שנאמרה שש מאות שנה לפני כן; ישעיהו היה שם האיש אשר הגיד מראש שאיש יהודי יבנה את המקדש הזה במצרים.

ישעיהו יט, 18-19

ביום ההוא יהיו חמש ערים בארץ מצרים מדברות שפת כנען ונשבעות לה' צבאות עיר ההרס יאמר לאחת. ביום ההוא יהיה מזבח לה' בתוך ארץ מצרים ומצבה אצל גבולה לה'.

בבלי, מנחות קי ע"א

עיר החרס יאמר לאחת
מאי עיר ההרס יאמר לאחת? כדמתרגם רב יוסף: קרתא דבית שמש דעתיד למיחרב איתאמר דהיא חדא מנהון. וממאי דעיר ההרס לישנא דשימשא היא? דכתיב: "האומר לחרס ולא יזרח".

תרגום יונתן לישעיהו יט, 18

קרתא בית שמש דעתידא למחרב יתאמר היא חדא מנהון

תרגום השבעים לישעיהו יט, 18

Πόλις-ασεδεκ κληθήσεται ἡ μία πόλις
עיר אחת תיקרא עיר הסדק

ישעיהו א, 26-27

ואשיבה שפטיך כבראשנה ויעציק כבתחלה אחרי כן יקרא לך עיר הצדק קריה נאמנה. ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה.

יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים יג, 284-287 (מהר" שליט)

אותו זמן היו לא רק היהודים בירושלים ובארץ שרויים ברוב טובה, אלא גם אלה שישבו באלכסנדריה ובמצרים ובקיפרוס. שכן מינתה קלאופטרה המלכה, שהיתה שרויה במחלוקת עם בנה תלמי המכונה לאתירוס, לשרי הצבא שלה את חלקיה ואת חנניה, בנו של חוניו, שבנה את בית המקדש בפלך הליופוליס, כנגד זה שבירושלים, כפי שסיפרנו קודם לכן. לאלה מסרה קלאופטרה את הצבא ולא עשתה דבר בלא דעתם, כפי שמעיד לנו גם אסטראבון הקאפאדוקי. וכך הוא אומר "שכן רובם, אלה שבאו יחד אתו ואלה שנשלחו אחר כך לקיפרוס על ידי קלאופטרה, עברו מיד לצד תלמי, ורק היהודים מארץ חוניו נשארו יחד אתה, מפני שבני עמם חלקיה וחנניה היו מכובדים ביותר על המלכה".

יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים יג, 348-355 (מהר" שליט)

כשראתה קליאופטרה שבנה עושה חיל ומשחית את יהודה... מיד יצאה לקראתו... ולשרי הצבא כולו מינתה את היהודים חלקיה וחנניה... באותו זמן מת חלקיה אחד משרי הצבא של קליאופטרה, בשעה שרדף אחרי תלמי בחילת סוריה... אז יעצוה אחדים מידידיה... לא להרשות שנכסים מרובים כל כך יהיו ביד איש יהודי אחד. אולם חנניה יעץ את ההיפך מזה ואמר שעוול תעשה אם תגזול מאיש בעל ברית את רכושו, "ובפרט שהוא קרובנו", והוסיף: "רצוני שתתני דעתך על כך אם לא יהפוך העוול לאיש הזה אותנו היהודים כולנו לאויבים לך". דברים אלה דיבר חנניה, וקליאופטרה נשמעה לו שלא לפגוע באלכסנדר (ינאי).

שיעור 4

בין יהודים לנוכרים: המהומות בימי גאיוס קליגולה

יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים יג, 284 (מהר"ש שליט)

אותו זמן היו לא רק היהודים בירושלים ובארץ שרויים ברוב טובה, אלא גם אלה שישבו באלכסנדריה ובמצרים ובקיפרוס. שכן מינתה קלאופטרה המלכה, שהיתה שרויה במחלוקת עם בנה תלמי המכונה לאתירוס, לשרי הצבא שלה את חלקיה ואת חנניה, בנו של חוניו, שבנה את בית המקדש בפלך הליופוליס.

יוסף בן מתתיהו, מלחמת היהודים ב, 487 (תרגום ליזה אולמן)

באלכסנדריה התחוללה מריבה מתמשכת בין בני המקום לבין יהודי העיר למן העת שבה העניק להם אלכסנדר (הגדול), כגמול על תמיכתם הנלהבת בו במלחמתו במצרים, זכות ישיבה בעיר כשווי זכויות ליוונים.

וכאשר נודעו לו הדברים, הכופר זעף כה הרבה עד כי רתח מזעם לא רק על אלה שבאלכסנדריה, אלא התנגד בקשיות רבה גם לאלה שבמדינה, וציווה לאסוף את כולם בבהילות אל מקום אחד, ולהעביר [אותם] מהחיים במוות הגרוע ביותר. וכאשר העניינים האלה היו מטופלים, פשטה שמועה עוינת נגד העם – מאחר שניתנה אמתלא לכך לאנשים החורשים רעה במשותף – כאילו הם מונעים אותם מן הנהגים החוקיים. אך היהודים אמנם התמידו לשמור כלפי המלכים רצון טוב ונאמנות עקבית. אולם מכיוון שהיו יראים את האל וניהלו את חייהם על פי התורה שלו, התבדלו בעניין המאכלות; בשל סיבה זו נראו מעוררי שנאה בעיני אחדים. אך הואיל והיו מעטרים את אורח חייהם המשותף בהנהגה טובה של מעשי צדק, שמם הטוב היה מבוסס בעיני כל האנשים. ובכן מצד אחד הנוכרים כלל לא הביאו בחשבון את ההנהגה הטובה המפורסמת בפי כול על אודות העם, ולעומת זאת פרסמו את ההיבדלות בעניין הפולחנות והמאכלות, באומרים שהאנשים אינם שותפים לנסך לא עם המלך ולא עם חילותיו, אלא הם עוינים ומתנגדים בנחרצות לשלטון, והטיחו בהם דופי לא פשוט.

מקבים ג ג, 10-1 (תרגום נוח חכם וליזה אולמן)

אך היוונים שבעיר שכלל לא נעשה להם עוול, בראותם מהומה בלתי צפויה בנוגע לאנשים ושמתהוות התקהלויות סוערות שטרם נראו, אמנם לא היה בכוחם לעזור שהרי השלטון היה טיראני, אבל עודדו אותם והיו במצב קשה והניחו שהדברים האלה יתהפכו. "הרי לא ייתכן שקהילה כה חשובה תיזנח כך בלא ששגתה כלל". ואפילו עכשיו שכנים אחדים וידידים ושותפים עסקיים זימנו אחדים בחשאי והתחייבו להתייצב לצדם ולהקדיש כל מאמץ לעזרתם.

מקבים ג ז, 20-22 (תרגום נוח חכם וליזה אולמן)

הם יצאו בלא נזק, בני חורין, שמחים ביותר, דרך היבשה, הים והנהר, מוגנים בצו המלך, כל אחד הביתה, ובקרוב אויביהם הייתה להם סמכות רבה יותר מאשר לפני כן, בתוספת כבוד ומורא; הם לא היו מאוימים כלל על ידי אף אחד ביחס לנכסיהם. כולם קיבלו בחזרה את כל הדברים שלהם מהמפקד, כך שהמחזיקים דבר מה החזירו להם במורא גדול ביותר, בעשות האל הגדול ביותר בשלמות את הגדולות למען התשועה שלהם.

פילון, נגד פלאקוס, 62-68 (תרגום כשר, מהד' ס' דניאל נטף)

לאחר ששדדום, נישלום מבתיהם וגירשום בכוח מרוב חלקי העיר, היו היהודים כנתונים במצור... היו שהלכו לחזור על פתחיהם של קרובי משפחה... אך היו גם כאלה... שיצאו אל השוק... כדי לקנות צורכי מחיה... אך הם נתפשו מיד בידי נוטרי מעוזה של האוכלוקראטיה... ולאחר שנדקרו למוות ונסחבו דרך כל העיר ונרמסו... רבים אחרים עונו בתחבולות זדון שונות והומתו באכזריות נוראה בידי אנשים שהפראות הטריפה דעתם והפכה אותם לחיות יער. בכל מקום שבו נראו יהודים סקלו אותם באבנים... הרגו רבים לפי חרב ולא מעטים העלו על המוקד. האכזרים שבהם שרפו אז במרכז העיר משפחות שלמות.

יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים יח, 257-260 (מהד' שליט)

וכשקמה מהומה באלכסנדריה בין היהודים ובין ההלנים, באו שלושה שליחים נבחרים מכל מפלגה אל גאיוס. ואחד משליחיהם של אנשי אלכסנדריה היה אפיון שהרבה לגדף את היהודים ואמר בתוך שאר הדברים שהם מתעלמים מכבודו של הקיסר, שכן בעוד שכל הבריות הנכנעים לשלטון הרומאים בונים לגאיוס מזבחות ומקדשים... הרי רק היהודים חושבים אי כבוד לעצמם לכבוד בפסלים ולהישבע בשמו... בראש משלחת היהודים עמד פילון... הוא היה יכול ללמד סניגוריה על הנאשמים, אולם גאיוס מנעו מכך וגזר עליו להסתלק והיה כועס מאוד.

פילון, המשלחת לגאיוס, 115-117 (תרגום כשר, מהד' ס' דניאל נטף)

כי רק על היהודים הביט גאיוס בחשד משום שרק הם התנגדו לו במחשבה תחילה. ניתן לומר כי כבר מעריסתם למדו מפי הורים... ומפי החוקים הקדושים... להאמין על פי דרכם באלוהים אחד שהוא אבי העולם ויוצרו. כי כל... העולם הנושב... החניפו לו (לגאיוס) בכל זאת והפריזו בשבחיו... רק העם הנבחר של היהודים נחשד על כוונתו להתנגד לגאיוס, כיוון שהיה רגיל לא לעבור על אחד מחוקי האבות...

יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים יט, 278-279 (מהד' שליט)

באותו זמן היתה מהומה בין היהודים וההלנינים באלכסנדריה העיר. שכן כשמת גאיוס התאושש שוב עם היהודים שהושפל בימי שלטונו ונפגע פגיעה איומה על ידי אנשי אלכסנדריה, ואחז מיד בנשק. וקלאודיוס ציווה את המושל במצרים לדכא את המהומה ולבקשתם של המלכים אגריפס והורדוס שלח גם פקודה לאלכסנדריה...

טיבריוס קלאודיוס קיסר אוגוסטוס גרמניקוס אימפרטור, פרוטיפקס מקסימוס מחזיק שלטון טריבוני, קונסול ממונה, לעיר של האלכסנדריונים שלום... ואשר למהומה ולתנועות המרד – ויותר מזה אם צריך לומר את האמת – למלחמה נגד היהודים, יהיו האשמים מי שיהיו, אמנם השגרירים (שלכם?) הירבו להשתדל בהתלהבות בעימות... ובכל זאת לא רציתי לחקור במדויק, שומר אני בלבי, נגד אלה ששוב התחילו כעס בלתי נסלח. ואני מודיע בפירוש, שאם לא תפסיקו את האיבה ההדדית המשחיתה העקשנית הזו, איאלץ להראות [לכם] מה הוא שליט טוב בשנותו את התנהגותו [בבואו ל] כעס צודק. לכן גם עתה אני מפציר באזרחים האלכסנדריונים שיתייחסו באדיבות ובאהבת הבריות ליהודים הגרים באותה העיר מזמנים רבים ואף לא יחללו דבר מן המנהגים [המקובלים] אצלם של הפולחן של האל, אלא יתירו להם לקיים את מנהגייהם, כמו בימי האל אוגוסטוס וכמו שגם אני אישרתי לאחר ששמעתי את שני הצדדים. ומאידך גיסא אני מצווה בהחלט ליהודים שלא יקחו יותר ממה שהיה מקודם ושלא ישגרו בעתיד שתי משלחות כאילו הם גרים בשתי ערים...

פפירוס 153, בתוך:

Victor A. Tcherikover and Alexander Fuks, Corpus papyrorum Judaicarum, vol. 2 (Harvard University Press, 1960), pp. 36-55

ושלא יחדרו לאספות הגימנסארכים והקוסמטים בהיותם מפיקים תועלת בדברים השייכים להם, בהיותם נהנים משפע הטוב המצוי בעיר הזרה ושלא יביאו או יכניסו יהודים המפליגים מסוריה או ממצרים, דבר שבגללו אהיה מוכרח לשאת חשדות כבדים. ואם לא, אתקוף אותם בכל אמצעי כאילו עוררו מגפה כללית בעולם הנושב (האימפריה הרומית).

שיעור 5 חורבנה של יהדות מצרים: מרד התפוצות

קסיוס דיו, אפיטומי, 1-2, 32, 68 (תרגום דוד רוקח)

וכך נסע טריאנוס משם. וזמן לא רב אחרי כן החלה בריאותו להתרופף. ובאותו הזמן העמידו היהודים שבקיריני בראשם אדם אחד בשם אנדריאס, והיו הולכים ומכלים את הרומאים והיוונים. בשרם אכלו, מעיהם חגרו כאבנטים, בדמם משחו את עצמם, בעורם התעטפו ורבים בקעו לחצאין מראשם ולמטה. היו שהושלכו לפני חיות טרף, ואחרים נאלצו לנהל דו קרב זה נגד זה (כגלדיאטורים). כתוצאה מכך נשמדו במספר כולל מאתיים ועשרים אלף איש. מעשים רבים דומים עשו על ידיהם במצרים ובקפריסין, מקום שם הנהיגם אדם בשם ארטמיון. גם שם נשמדו מאתיים וארבעים אלף איש. ומשום כך נאסר על היהודים לדרוך על אדמת האי, ואם מישהו מושלך שמה בעל כורחו על ידי רוח סערה הוא מוצא להורג. מצביאים שונים הביסו את היהודים וביניהם לוסיוס שנשלח על ידי טריאנוס.

אפיאנוס, על מלחמות האזרחים ב, 90 (תרגום דוד רוקח)

יוליוס קיסר לא יכול לעמוד במראה ראשו הכרות של פומפיוס שהובא לפניו, אלא ציווה לקוברו, וסביבו הוקם מקדש בקרבת העיר שנקרא מקדש נמיס. בימי, תחת שלטון הקיסר הרומי טריאנוס – שהשמיד את יהודי מצרים – נהרס מקדש זה על ידי היהודים לצרכי הפולמוס.

אוסביוס, היסטוריה כנסייתית ד, 2 (תרגום דוד רוקח)

כשכבר היה אפוא הקיסר בשנתו השמונה עשרה, פרצה שוב תנועת התקוממות של יהודים, שהביאה להשמדת המונים עצומים משלהם, שכן באלכסנדריה ובחלקי מצרים האחרים, ובנוסף לכך גם בקיריני, קמו היהודים על שכניהם היוונים כאילו אחזה בהם רוח תזזית נוראה ומרדנית. ומשהגבירו מאד את המרידה, הם פתחו בשנה שלאחריה בפולמוס גדול, בעת שלופוס שימש כהגמונה של מצרים כולה, ואכן בהתנגשות הראשונה, גברה ידם על היוונים. הללו נמלטו לאלכסנדריה, תפסו חיים את היהודים שבעיר והמיתום. היהודים שבקיריני, אף שנשללה מהם עזרתם של אלה, המשיכו בהנהגתו של לוקואס לבוז את ארץ מצרים ולהשחית את מחוזותיה. נגדם שלח הקיסר את מארקיוס טורבו ובידו חיל-רגלים וחיל-ים, ובנוסף גם חיל-פרשים. הלה ניהל נגדם בקרבות מרובים, פולמוס ממושך ומייגע, והרג ריבואות יהודים לא רק מקיריני, אלא גם ממצרים אשר התייצבו שם, וציווה על לוסיוס קוויאטוס לבערם מן הפרובינקיה. הלה נערך למלחמה וטבח שם המון רב. ומכיוון שהביא לתקנת המצב, הוא נתמנה על ידי הקיסר להגמונה של יהודה. דברים אלה נמסרו באותן מילים עצמן גם על-ידי הסופרים היווניים, שסיפרו על מאורעות אותם ימים.

פפירוס 436, בתוך: Victor A. Tcherikover and Alexander Fuks, Corpus papyrorum Judaicarum, vol. 2 (Harvard University Press, 1960), pp. 233–235 (תרגום המרצה מיוונית)

אלין לאפולוניוס אחיה שלום רב, מאוד חרדתי לך בגלל השמועות המהלכות על מאורעות הזמן וכן מכיון שהלכת ממני לפתע פתאום. איני קרָבָה בהנאה למשקים ולמאכלות אלא ללא הרף נודדת השינה מעיני, יומם מנקרת בי דאגה אחת, הדאגה לשלומך... ובראש השנה החדשה, חי שלומך, הייתי שוכבת לישון בלי לטעום דבר, אלמלא נכנס אבי ואילצני לך. מפצירה אני אפוא בך: שמור על בטיחותך, ואל תתייצב יחיד בסכנות ללא משמר אלא עשה גם אתה כפי שעושה הסטרטגוס שבכאן, המטיל את המעמסה על פקודיו.

פפירוס 443, בתוך: Victor A. Tcherikover and Alexander Fuks, Corpus papyrorum Judaicarum, vol. 2 (Harvard University Press, 1960), pp. 248–249

... שכן לא זו בלבד שהזנחו ענייני לחלוטין מחמת העדרותי הממושכת, אלא גם בגלל התקפת של היהודים מחללי הקודש כמעט כל נכסי בכפרים שבנומוס ההרמופוליטי ובמטרופולין... זקוקים לטיפולי.

פפירוס 667a, בתוך: Noah Hacham and Tal Ilan, Corpus papyrorum Judaicarum, vol. 5, The Early-Roman Period (30 BCE–117 CE), (De Gruyter Oldenbourg, 2022), pp.125–127

קלאודיוס טרנטיאנוס לקלאודיוס טיבריאנוס, אביו ואדונו, ברכות רבות מאוד. לפני הכל, אני מתפלל לבריאותך [ולהצלחתך, שהן] משאלתי, ... ואני מבקש ממך, אם ביכולתך, לשלוח לי סנדלים ללא דיחוי, שכן אני מפיק מהם תועלת רבה. שכן יודע אתה שאנו עובדים קשה עכשיו, לנוכח העובדה שאנו מדכאים את המהומה והאנרכיה בעיר.

פפירוס 445, בתוך: Victor A. Tcherikover and Alexander Fuks, Corpus papyrorum Judaicarum, vol. 2 (Harvard University Press, 1960), pp. 251–252

...קבל את שני המכתבים שכתבתי אחד לך ואחד לסאבינוס, הסטראטגוס של הנומוס הקינופוליטי, בעניין רשימת הנכסים שהיו שייכים קודם לכן ליהודים...

פפירוס 450, בתוך: Victor A. Tcherikover and Alexander Fuks, Corpus papyrorum Judaicarum, vol. 2 (Harvard University Press, 1960), pp. 258–260

...והם גם רוחשים אהדה, נאמנות וידידות כלפי הרומאים שאותה הם גילו גם בהילחמם לצידם בזמן הפולמוס נגד היהודים, ואף עתה עדיין חוגגים הם מדי שנה בשנה את יום הניצחון.

ירושלמי, סוכה, פרק ה, נ"ה ע"ב

נולד לו בן בתשעה באב והיו מתענין מתה בתו בחנוכה והדליקו נירות שלחה אשתו ואמרה לו עד שאת מכבש את הברבריים בוא וכבוש את היהודים שמרדו בך חשב מיתי לעשרה יומין ואתא לחמשה אתא ואשכחון עסיקין באורייתא בפסוקא ישא עליך גוי מרחוק מקצה הארץ וגומ' אמר לון מה מה הויתון עסיקין אמרון ליה הכין וכן אמר לון ההוא גברא הוא דחשב מיתי לעשרה יומין ואתא לחמשה והקיפן ליגיונות והרגן אמר לנשיהן נשמעות אתם לליגיונותי ואין אני הורג אתכם אמרון ליה מה דעבדת בארעייא עביד בעיליאי ועירב דמן בדמן והלך הדם בים עד קיפרוס באותה השעה נגדעה קרן ישראל ועוד אינה עתידה לחזור למקומה עד שיבוא בן דוד.